

A francia és a magyar fókusz-konstrukcióról

Köztudott, hogy egy szintaktikai összetevő kiemeléséhez, „fókuszba állításához” a magyar nyelv – strukturális sajátágaiból adódóan – egészen más grammatikai eszközöket használ, mint a francia. Míg a magyarban egy argumentum vagy körülményhatározói szerepű kifejezésnek az ígét közvetlenül megelőző, úgynevezett „ígevivői” pozícióban kell lennie ahhoz, hogy fókuszba kerüljön¹, a franciában általában egy speciális grammatikai konstrukció, a kiemelő szerkezet (*construction clivée*) révén helyezhető fókuszba az összetevő²:

- (1) a) Ma 'Miklóst ünnepeljük.
b) C'est 'Miklós que nous fêtons aujourd'hui.

A két szerkezet közti szintaktikai eltérés arra a magyar és a francia nyelv közti alapvető különbségre vezethető vissza, hogy míg a magyar úgynevezett „szabad szórendű” nyelv, ahol egy mondat szórendi változatai rendszerint információs szerkezeti különbségeket takarnak, a franciában erős tendencia figyelhető meg az alapszórend (*ordre canonique*) megtartására.³ Amint azt az (1b) példa mutatja, a francia mondatban a hangsúlyos mondatrész rendszerint az ige után áll – a kiemelő szerkezetet alkotó összetett mondat éppen ezt teszi lehetővé, azáltal, hogy a fókuszban álló mondatrész egy azonosító funkciójú létige (*copule*) mögé kerül.

A strukturális különbségek ellenére a fentiekben illusztrált magyar és francia mondattípusról azt szokás feltételezni, hogy alapvetően ugyanazokkal a szemantikai és pragmatikai tulajdonságokkal rendelkeznek. Egyrésről mindkét mondat típus alapvető funkciója a kimerítő azonosítás: a fókuszba helyezett összetevő azt az individuumot vagy objektumot nevezi meg, amelyről a mondat többi része valamit állít, ugyanakkor kizárja az állításból az adott individuum vagy objektum számára potenciális alternatívaként szóba jövő összes egyéb individuumot vagy objektumot.⁴ Ezért nem folytatható egyik mondat sem így:

- (2) a) # És Marit is.
b) # Et Mari aussi.

¹ A magyar fókusz szakirodalma igen nagy: a teljesség igénye nélkül említjük meg itt É. Kiss (1999) és Kálmán (2001) munkáit. A francia kiemelő szerkezetek sajátosságairól lásd többek között Clech, Rebuschi, Rialland (1999)-et és Doetjes, Rebuschi, Rialland (2004)-et.

² A példákban a főhangsúlyos szavakat a ' jel előzi meg.

³ A francia mondat szórendje és információs szerkezete közti összefüggésekről lásd Lambrecht (1994)-et.

⁴ Ezt a fajta fókuszt ezért kontrasztív fókusznak is szokás nevezni.

Másfelől, amint azt a nyelvtanok megjegyzik, az ilyen fajta fókusz mindkét nyelvben bizonyos előfeltevés kíséri, amelyet a mondat fókuszon kívül eső része hordoz. Ennek megfelelően (1a) és (1b) egyaránt előfeltételezi azt az állítást, hogy ma ünnepel valakit a közösség. Ha tekintetbe vesszük a fókuszkörzében betöltött szerepét, ez az előfeltétel felfogható a beszélő és a hallgató előzetes közös tudásának is, vagyis a fenti mondatok nagy valószínűséggel egy olyan kontextusban jelennek meg, ahol a hallgató és a beszélő számára ismert tény, hogy valakit ünnepel a közösség.

Ebben a tanulmányban azt vizsgálom, hogy vajon minden esetben fenntartható-e az előbbieken megfogalmazott analógia a francia kiemelő szerkezet és a magyar fókuszkörzében való mozgathatóság szemantikai sajátosságait és pragmatikai funkcióját illetően. Amellett fogok érvelni, hogy míg a kimerítő azonosítás alapvető jellegzetessége a francia kiemelő szerkezeteknek, addig a magyarban egy argumentum vagy egy körülményhatározó szintaktikai fókuszkörzében helyezése nem feltétlenül jár kimerítő azonosítással. Ugyanakkor léteznek a franciában is olyan szerkezetek, amelyek formailag az argumentum-fókuszra emlékeztetnek, valójában azonban az egész mondaton átívelő fókuszként értelmezendők.

Az (1)-es és (2)-es példákban szereplő szerkezetek tipikusan argumentum- vagy adjunktum-fókusztesztetnek meg, vagyis azt a célt szolgálják, hogy egy többé-kevésbé körülírt halmaz valamely elemét azonosítsák, miközben a halmaz többi elemét kizárják a mondat többi része által kifejezett állításból. Az (1)-es mondatok eszerint – kissé leegyszerűsítve – azt fejezik ki, hogy a beszélő és a hallgató közös ismerősei közül Miklóst és csakis őt ünnepli a közösség. A mondat által kifejezett „új információ” tehát annak a személynek a kimerítő azonosítása, akit a közösség ünnepel. A fókuszkörzének mint grammatikai fogalom persze értelmezhető más módon is: Lambrecht (1994) például egy tágabb értelmezést fogad el, amelynek alapján fókusznak tekinthető a mondat minden olyan része, amely új információt hordoz. Eszerint háromféle fókuszkörzéről beszélhetünk: argumentum- (és adjunktum-) fókuszkörzéről (*argument focus*), igei csoport-fókuszról (*VP focus*) és mondatfókuszról (*sentence focus*). Az első típusról már szó esett az előzőekben; a második típus az úgynevezett topik-komment szerkezetű mondatokat jellemzi, és a fókuszkörzének a klasszikus értelemben vett kommentet fedi le, míg a harmadiknak a tartománya maga az egész mondat.⁵

Az alábbi mondatok az igei csoportot lefedő fókuszkörzést illusztrálják a vizsgált két nyelvben⁶:

⁵ A mondat-fókusz valójában úgynevezett thetikus állításnak felel meg: ennek fogalmáról lásd többek között Kuroda (1972)-t.

⁶ Ezúton kívánok köszönetet mondani Marie-Josèphe Gouesse-nek a tanulmányban szereplő példák lektorálásáért, és a hozzájuk fűzött értékes megjegyzésekért.

- (3) a) Holnap Miklós 'dedikálni fogja a 'szótár 'legújabb 'kiadását.⁷
 b) Demain Miklós, il va dédicacer la dernière édition du dictionnaire.

Hogy ezekben a mondatokban az új információ a predikátum-résznek felel meg, az úgynevezett kérdés-tesztrel is igazolhatjuk, hiszen a magyar mondat és francia megfelelője egyaránt adható válaszként egy „Mit fog Miklós csinálni holnap?”-típusú kérdésre.

Ugyanerre a kérdésre azonban más szórendű mondatokkal is válaszolhatunk a magyarban:

- (4) Holnap Miklós a 'szótár 'legújabb 'kiadását fogja 'dedikálni.

A (4)-es mondat szintaktikailag egy argumentum-fókusznak felel meg, hiszen az ige tárgya a fókusz pozíciójában foglal helyet.⁸ Meg kell azonban jegyeznünk, hogy ez a mondat eltérő prozódiai sajátságokkal rendelkezik, mint a vele analóg argumentum-fókuszos mondat, amely a „Mit fog dedikálni Miklós holnap?” kérdésre válaszol:

- (4') Holnap Miklós a 'szótár 'legújabb 'kiadását fogja dedikálni.

A (4') példában a fókuszban álló összetevő (*a szótár legújabb kiadását*) irtóhangsúlya nemcsak az utána következő segédige, hanem a további mondatrészek hangsúlyát is törli. A (4)-es mondatban ugyanakkor megmarad a *dedikálni* ige mondathangsúlya, hiszen új információt hordozó elemről van szó.

A (4)-es mondatnak megfelelő francia kiemelő szerkezet nem adható válaszként egy állítmányra irányuló kérdésre:

- (5) A: Qu'est-ce que Miklós va faire demain ?
 B: #C'est la dernière édition du dictionnaire qu'il va dédicacer.⁹

⁷ A magyar mondat hangsúlyozását bizonyos szabályszerűségek szabják meg, némi szabadságnak is teret engedve. A tanulmányban szereplő mondatok jelölése sok esetben egy lehetőséget ad meg a sok közül, a fakultatív hangsúlyozási lehetőségek azonban nem befolyásolják a megfogalmazott általánosításokat. A francia mondatok hangsúlyviszonyait nem jelöltem, mert ezek sokszor teljesen más szabályokat követnek, mint a magyar mondatok, ugyanakkor a francia mondat szintaktikai szerkezete az esetek többségében egyértelműen megszabja a hangsúlyozás mikéntjét.

⁸ Erre a jelenségre Kenesei (1998) hívja fel a figyelmet: megállapítja, hogy a magyarban bizonyos típusú ígék esetén az ige valamely vonzatának fókusz-pozícióba történő mozgatása is eredményezhet VP-fókuszot.

⁹ A példamondatokban szereplő # jel annyit tesz, hogy a mondat grammatikus ugyan, de nem alkot koherens diskurzust a szövegelőzményével.

A franciában viszont – a magyarral ellentétben – lehetőség van egy teljes igei csoport kiemelésére is, mégpedig egy olyan szerkezettel, amely strukturálisan és szemantikailag is összefüggésbe hozható a *c'est ... que*-típusú kiemeléssel¹⁰:

(6) Ce qu'il va faire, c'est de dédicacer la dernière édition du dictionnaire.

A (3)–(4)-es mondatok, valamint a (6)-os példa közös tulajdonsága az, hogy az állítmány (vagyis az ige és bővítménye által alkotott összetevő) hordozza bennük az új információt; ezt mutatja az is, hogy ugyanarra a kérdésre válaszolnak. Mindegyikük megjelenhet továbbá olyan kontextusban, ami kizáró vagy kontrasztív azonosítást követel, de nem kötelező jellemzőjük a kizáró azonosítás:

(7) A: Holnap Miklós előadást tart?

B₁: Nem, 'dedikálni fogja a 'szótár 'legújabb 'kiadását.

B₂: Nem, a 'szótár 'legújabb 'kiadását fogja 'dedikálni.

(8) A: Est-ce que Miklós va tenir une conférence demain ?

B₁: Non, il va dédicacer la dernière édition du dictionnaire.

B₂: Non, ce qu'il va faire, c'est de dédicacer la dernière édition du dictionnaire.

A következőkben olyan szerkezeteket vizsgálok, amelyeknek minden eleme új információként jelenik meg egy adott kontextusban. Ilyen kontextust alkotnak többek között a „Mi történt?”, „Mi a baj?”, „Mi ez a zaj?”-típusú kérdések. Amint az alábbi példák mutatják, a magyarban olyan mondatok is válaszolhatnak ilyen kérdésre, amelyekben fókuszban van az egyik összetevő:

(7) A: Mi történt?

B: Egy 'madár szállt be az 'ablakon.

(8) A: Mi ez a zaj?

B: Egy 'autó állt meg a 'ház előtt.

A válaszok szórendje és az ige előtti összetevő irtóhangsúlya egyaránt mutatja, hogy az *egy madár* és *egy autó* kifejezések fókusz-helyzetben vannak. A (7B) és (8B) példák olyan kijelentéseknek felelnek meg, amelyek egy új individuum megjelenéséről („szituációba kerüléséről”) tudósítanak; az ilyen mondatok igen gyakran tartalmaznak térbeli lokalizációt. Ugyanilyen kijelentést persze igekezdő mondatokkal is megfogalmazhatunk a magyarban:

(7) B': 'Beszállt egy 'madár az 'ablakon.

(8) B': 'Megállt egy 'autó a 'ház előtt.

¹⁰ A francia terminológia *phrase pseudo-clivée*-nek hívja az ilyen típusú mondatokat.

Mivel ezeket a szerkezeteket tipikusan új, a beszélő és a hallgató számára nem ismert individuumok bevezetésére használjuk, a fókuszban szereplő kifejezésnek határozatlannak kell lennie. Az alábbi mondatok ezért agrammatikusak, amennyiben a (7A) és (8A) kérdésekre adjuk őket válaszként:

(7) B": #A madár szállt be az ablakon.

(8) B": #Az autó állt meg a ház előtt.

A (7B) válaszok francia megfelelői a következő lehetőségeket engedik meg, illetve zárják ki:

(9) A : Qu'est-ce qui s'est passé ?

B₁ : Y a un oiseau qui est entré par la fenêtre.

B₂ : #C'est un oiseau qui est entré par la fenêtre.

A (9)-es mondatokból első ránézésre az a következtetés vonható le, hogy a franciában egy szituációra vonatkozó kérdésre nem adható válaszul *c'est... qui* szerkezet, míg egy prezentatív konstrukció adekvát válaszként funkcionál. Ez azonban csak részben igaz. Doetjes, Rebuschi, Rialland (2004: 533)-ból származik a következő példa:

(10) A : Qu'est-ce qu'il y a ?

B : C'est le petit qui est tombé dans l'escalier.

Amint a szerzők megjegyzik, a fenti (10B) mondat csak látszólag kiemelő szerkezet, valójában úgynevezett „explikatív” vonatkozó mondat¹¹, amely két módon, *c'est que*-konstrukció, illetve prezentatív szerkezet alakjában parafrázálható:

(11) a) C'est que le petit est tombé dans l'escalier.

b) Y a le petit qui est tombé dans l'escalier.

Az explikatív mondat tehát sajátos jelentéstartalommal bír: a mondat egésze új információt jelenít meg a hallgató számára, ezért – szemben az azonosító kiemelő szerkezet egyik alapvető tulajdonságával – nem fókusz-előfeltevés szerkezetű. Mindezen túl bizonyos szintaktikai és referenciális megkötések is megkülönböztetik a kiemelő szerkezettől. Amint Doetjes, Rebuschi, Rialland (2004) rámutat, egy explikatív mondatban csak alanyi vagy direkt tárgyi főnévi kifejezés jelenhet meg a *c'est* és *qui* morfémák között. A vizsgálataimban szereplő példamondatok tesztelésekor informánsom arra is felhívta a figyelmemet, hogy

¹¹ Doetjes, Rebuschi, Rialland (2004) az ilyen típusú mondatokat „csonkolt kiemelő szerkezeteknek” (*truncated cleft constructions*) tekinti, vagyis olyan kiemelő szerkezetként elemzi őket, amelyekből hiányzik a coda-rész. Eszerint a (10B) mondat például a következő módon egészíthető ki:

C'est le petit qui est tombé dans l'escalier qui me tracasse.

csak határozott referenciájú kifejezés jelenhet meg explikatív mondatban. Ezzel magyarázhatjuk, hogy a (9B₂) mondat nem adható válaszként a (9A) kérdésre. A mondat ugyanis csak azonosító kiemelő szerkezetként elfogadható, egy ilyen értelmezésben viszont nem adekvát válasz egy szituációra vonatkozó kérdésre. Ha viszont határozott kifejezés szerepelne a mondatban, akkor a kérdés és a válasz alkotta diskurzus koherens volna:

(12) A : Qu'est-ce qui s'est passé ?

B : C'est le chien qui est entré dans la pièce.

A (12B) példa magyar megfelelője – a (7)-es példákkal analóg módon – csak igekezdő mondat lehet:

(13) a) #A kutya jött be a szobába.

b) Bejött a kutya a szobába.

Térjünk most vissza a (8)-as példákra! A francia megfelelők itt a várakozástól eltérően alakulnak:

(14) A : C'est quoi ce bruit ?

B₁ : Y a une voiture qui s'est arrêtée devant l'immeuble.

B₂ : C'est une voiture qui s'est arrêtée devant l'immeuble.

A (14B₁) válaszban nincsen semmi meglepő, hiszen egy „(il) y a + GN + vonatkozó alárendelés” sémával leírható szerkezet határozott és határozatlan kifejezést egyaránt tartalmazhat (az előbbi esetben prezentatív, az utóbbiban egzisztenciális szerkezetéről beszélünk), maga a mondat pedig kizárólag új információt tartalmazóként értelmezett, így alkalmas arra, hogy válaszként funkcionáljon egy szituációra vonatkozó kérdésre. A (14B₂) mondat viszont első ránézésre egyaránt tekinthető kiemelő szerkezetnek vagy explikatív mondatnak. Kiemelő szerkezetként nem elemezhetjük, hiszen annak azonosító funkciója nem összeegyeztethető a (14A) kérdés általános voltával, amely explikatív választ vár. Az előzőekben azonban láthattuk, hogy ez a válasz nem lehet explikatív szerkezetű, mivel határozatlan kifejezést tartalmaz. A mondat elfogadhatósága valójában a kérdés és a rá adott válasz szintaktikai analógiájával magyarázható. A (14A) alapszerkezete egy kopulatív mondaténak felel meg, ahol a *ce* alanyi névmás egy hátravetett (diszlokált) kifejezéssel koreferens, a *quoi* kérdőszó pedig állítmánykiegészítőként (*attribut*) funkcionál. A (14B₂) válasz ezzel analóg szerkezetű: a *ce* alanyi névmás a kérdésben szereplő *ce* alany közvetítésével a *ce bruit* kifejezésre utal vissza, míg a kopulát követő névszói kifejezés a vonatkozó alárendeléssel együtt az állítmánykiegészítő, és a kérdésben szereplő *quoi* kérdőszónak felel meg. A *ce* alany antecedense meg is jelenhet a válaszban:

(15) Ce bruit, c'est une voiture qui s'est arrêtée devant l'immeuble.

Ez a mondat tehát topik-komment szerkezetű, ahol a topik szerepét az anaforikus *ce* alanyi névmás játssza, a komment (vagyis az új információ) pedig az állítmánykiegészítő. Tény, hogy a topik itt egészen csekély szerepet játszik, szemantikai tartalma elhanyagolható, és a mondat oroszlánrészét az állítmánykiegészítő által hordozott új információ teszi ki. Másfelől, ebben a mondat típusban semmilyen referenciális megkötés nincs az állítmánykiegészítőre nézve, határozott éppúgy lehet, mint határozatlan:

(16) (Ce bruit), c'est la voiture qui s'est arrêtée devant l'immeuble.

Összefoglalásként megállapíthatjuk, hogy míg a magyarban – bizonyos feltételek mellett – olyan mondat is értelmezhető egész mondaton átívelő fókuszként, amelyben egy összetevő a szintaktikai fókusz pozíciójában áll, a franciában a *c'est ... qui/que* kiemelő szerkezet mindig azonosító funkciót tölt be. Figyelemreméltó azonban, hogy a franciában is használatosak olyan szerkezetek – nevezetesen a *ce* alanyi névmást és vonatkozó alárendelést tartalmazó explikatív vagy klaszszikus kopulatív mondatok –, amelyek hasonló módon jelenítik meg az új információt, mint az argumentum-fókusz. Lambrecht (1994) a beszélt francia nyelv tipikus tulajdonságaként említi, hogy a csak új információt tartalmazó mondatok külön tagmondatokban „adagolják” az új információt, mégpedig oly módon, hogy az egyik tagmondatban bevezetünk egy individuumot, majd a következő tagmondatban valamilyen tulajdonságot rendelünk hozzá. Ugyanezt figyelhetjük meg a prezentatív és az egzisztenciális szerkezetekben is. Az információk ilyen fajta adagolása Lambrecht szerint a „Referencia és szerep szétválasztásának alapelve”-ből (*Principle of the Separation of Reference and Role*) eredeztethető, amely a következőképpen hangzik: „Ugyanabban a tagmondatban nem lehet bevezetni egy referenst és beszélni is róla” (Lambrecht 1994: 185).

A referencia és a szerep szétválasztására irányuló törekvés a magyar mondatot – a franciával szemben – fakultatív módon jellemzi, hiszen kizárólag új információt leggyakrabban igekezdő mondatokkal közöl, vagyis olyan szerkezetben, ahol nem különül el strukturálisan az újonnan bevezetett referens és a vele kapcsolatban megfogalmazott állítás. Azokban a szerkezetekben viszont, ahol az újonnan bevezetett referens egyben ismeretlen is a beszélgetőpartnerek számára, lehetőségként megjelenik az a mondat típus is, ahol az új referenst egy olyan névszói kifejezés jelöli, amely az ige előtti tartományban foglal helyet.

Bibliográfia

- Clech, A., Rebuschi, G., Rialland, A. 1999. Are there cleft sentences in French?
In: Rebuschi, G., Tuller, L. (szerk.) *The grammar of focus*. Benjamins.
83–118.

- Doetjes, J., Rebuschi, G., Rialland, A. 2004. Cleft sentences. In: Corblin, F., de Swärts, H. (szerk.) *Handbook of French Semantics*. Chicago: CSLI. 529–552.
- É. Kiss, K. 1999. Mondattan. In: É. Kiss, K., Kiefer, F., Siptár, P. (szerk.) *Új magyar nyelvtan*. Budapest: Osiris Kiadó. 17–184.
- Kálmán, L. (szerk.) 2001. *Magyar leíró nyelvtan. Mondattan I*. Budapest: Tinta Könyvkiadó.
- Kenesei, I. 1998. Argumentumszerkezet és VP-fókusz. In: Büky, L., Maleczki, M. (szerk.) *A mai magyar nyelv leírásának újabb módszerei III*. Szeged: JATE. 223–242.
- Kuroda, S-Y. 1972. The categorical and the thetic judgment: evidence from Japanese syntax. *Foundations of Language* 9. 153–185.
- Lambrecht, K. 1994. *Information structure and sentence form. Topic, focus and the mental representations of discourse referents*. Cambridge: Cambridge University Press.